

УДК 821.112.2-3.09(430)"19":141.82
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/95-2-28>

Іван ЗИМОМРЯ,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету,
(Ужгород, Україна)
професор
Поморського університету в Слупську
(Слупськ, Польща) ivan.zymomrya@uzhnu.edu.ua

Руслана ЖОВТАНІ,
orcid.org/0000-0002-7421-148X
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних комунікацій
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) r.zhovtani@gmail.com

ЕСТЕТИКА ВИГНАННЯ: СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ І НІМЕЦЬКА ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ТОТАЛІТАРНИХ ЗРУШЕНЬ

У статті здійснено літературознавче осмислення естетики вигнання в німецькомовній літературі 1930–1940-х років, сформованої в умовах тоталітарних трансформацій, політичного терору та масового вигнання інтелектуалів після приходу нацистів до влади. Простежено, яким чином екзильний досвід вплинув на зміну художніх парадигм, жанрових моделей і нарративних стратегій, сприяючи переорієнтації літератури з автономної естетичної сфери на простір етичного свідчення й політичної відповідальності. Особливу увагу приділено взаємодії соціалістичного реалізму з естетикою вигнання, яка формувалася в середовищі антифашистськи налаштованих письменників у Європі, СРСР та позаєвропейському екзилі. Показано, що соціалістичний реалізм у німецькій еміграційній літературі зазнав істотної трансформації: замість нормативної схематизації він поєднувався з документалізмом, психологічною глибиною та модерністськими прийомами, зберігаючи водночас орієнтацію на образ активного суб'єкта історії. Обґрунтовано, що просторово-культурна дистанція від Німеччини стимулювала розвиток соціального й автобіографічного роману, а також переосмислення історичного роману як інструменту політичної інтерпретації сучасності. У світлі концепції А. Дебліна історичний роман в екзилі постає як жанр «паралельної історії», що дозволяв осмислювати механізми диктатури, масової дегуманізації та колективної травми поза межами прямої пропаганди. Окремий блок дослідження присвячено художньо-документальним і репортажним текстам про концентраційні табори (Г. Баймлер, Г. Зегер, В. Ланггоф, Ф. К. Вайскопф), які розглядаються як ранні форми літератури свідчення та правозахисної документації. Доведено, що ці тексти сформували новий рівень етичної достовірності та заклали підвалини післявоєнної традиції «літератури таборів». Узагальнено, що німецькомовна література вигнання виробила багатоперспективну модель оповіді, в якій поєдналися документальність, соціалістичний реалізм і модерністські естетичні стратегії. Естетика вигнання постає як унікальний культурний феномен, що функціонує не лише як художня реакція на тоталітарну добу, але й як спосіб формування альтернативної історичної пам'яті, зорієнтованої на людську гідність, солідарність і моральну відповідальність інтелектуала.

Ключові слова: німецькомовна література, естетика вигнання, екзильна проза, соціалістичний реалізм, тоталітаризм, еміграція, документалізм, література опору, історична пам'ять.

Ivan ZYMOMRYA,

orcid.org/0000-0003-3211-8268

Doctor of Philological Sciences, Professor;

Head of Department of the Theory and Practice of Translation

Uzhhorod National University,

(Uzhhorod, Ukraine)

Professor

Pomeranian University in Słupsk

(Słupsk, Poland) ivan.zymomrya@uzhnu.edu.ua

Ruslana ZHOVTANI,

orcid.org/0000-0002-7421-148X

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

Head of the Department of International Communication

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) r.zhovtani@gmail.com

THE AESTHETICS OF EXILE: SOCIALIST REALISM AND GERMAN-LANGUAGE LITERATURE IN THE ERA OF TOTALITARIAN UPHEAVALS

The article offers a literary analysis of the aesthetics of exile in German-language literature of the 1930s–1940s, shaped by totalitarian transformations, political terror, and the mass expulsion of intellectuals following the rise of the Nazi regime. It traces how the experience of exile influenced shifts in artistic paradigms, genre models, and narrative strategies, prompting a reorientation of literature from an autonomous aesthetic domain toward a space of ethical testimony and political responsibility. Special attention is paid to the interaction between socialist realism and the aesthetics of exile as they developed among anti-fascist writers in Europe, the USSR, and non-European exile communities. It is shown that socialist realism in German exile literature underwent a significant transformation: instead of normative schematization, it became intertwined with documentary modes, psychological depth, and modernist techniques, while still maintaining its focus on the figure of the active agent of history. The article argues that spatial and cultural distance from Germany stimulated the development of the social and autobiographical novel, as well as a reconceptualization of the historical novel as an instrument for the political interpretation of contemporary events. In light of A. Döblin's concept, the historical novel in exile emerges as a genre of "parallel history," enabling writers to examine the mechanisms of dictatorship, mass dehumanization, and collective trauma beyond the confines of direct propaganda. A separate section is devoted to documentary and reportage texts on concentration camps (H. Beimler, G. Seger, W. Langhoff, F. C. Weißkopf), which are examined as early forms of testimonial literature and human-rights documentation. It is demonstrated that these texts established a new level of ethical authenticity and laid the foundations for the postwar tradition of "camp literature." The article concludes that German-language exile literature developed a multiperspectival narrative model combining documentary writing, socialist realism, and modernist aesthetic strategies. The aesthetics of exile thus emerges as a unique cultural phenomenon that functions not only as an artistic response to the totalitarian era, but also as a means of shaping an alternative historical memory oriented toward human dignity, solidarity, and the moral responsibility of the intellectual.

Key words: *German-language literature, aesthetics of exile, exile prose, socialist realism, totalitarianism, emigration, documentary writing, resistance literature, historical memory.*

Постановка проблеми. Німецькомовна література періоду 1930–1940-х років розвивалася в умовах глибоких політичних і соціокультурних трансформацій, спричинених зростанням тоталітарних режимів, переслідуванням і масовим вигнанням інтелектуалів. Попри значний масив художніх, документальних та автобіографічних текстів, досі недостатньо системно осмислено, як саме екзильний досвід змінив естетичні засади, жанрові моделі та ідейні вектори німецької літератури цієї доби. Проблемним залишається питання про взаємовплив соціалістичного реалізму та естетики вигнання, їхню спільну орієнтацію на етичну відповідальність митця в умовах катастроф ХХ століття. Потребує уточнення також

роль документальних свідчень про нацистські злочини в формуванні нових художніх стратегій, що об'єднали літературу, політичний досвід та історичну пам'ять.

Аналіз досліджень і публікацій. Німецька екзильна література стала предметом ґрунтовних досліджень у працях, присвячених творчості Г. Броча, Л. Фойхтвангера, А. Зегерс, А. Дебліна та інших письменників, змушених залишити Німеччину після встановлення нацистського режиму. Значна кількість наукових студій охоплює історичний роман у контексті вигнання, підкреслюючи його еволюцію від класичних епічних структур до політизованої, документально насиченої форми. Дослідники також зосереджували увагу на

автобіографічній прозі та свідченнях про концентраційні табори (Г. Баймлер, В. Лангоф, І. Зеґер та ін.), розглядаючи їх як важливе джерело соціальної та моральної рефлексії. Водночас синтетичний огляд, який би інтегрував документалізм, соціалістичний реалізм і модерністські впливи в єдиному полі екзильної естетики, представлений у сучасній літературознавчій парадигмі фрагментарно. Саме тому комплексне осмислення цих напрямів залишається актуальним.

Мета статті полягає в аналізі естетики вигнання в німецькомовній літературі 1930–1940-х років та з'ясуванні того, як соціально-політичні обставини вплинули на формування нових жанрових і художніх стратегій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Література вигнання стала унікальним простором, де поєдналися етична відповідальність, художній експеримент і політичний досвід, сформувавши нову модель реалістичного та модерністського письма в добу тоталітарних потрясінь. Ціла плеяда німецькомовних авторів прилучилася до розвитку соціалістичного реалізму у властивих цьому напрямку жанрах. Особливою мірою до цього спричинився Йоганнес Р. Бехер (1891–1958), який упродовж 1935–1945 рр. жив в еміграції в СРСР. Тут митець, зокрема, очолював німецькомовну редакцію журналу «Інтернаціональна література», що у 1939 році отримала назву «Дойче Блеттер» («Deutsche Blätter») (Braun, 2007: 67). Саме на шпальтах цього часопису вперше опубліковано твори «Рідні та знайомі» («Verwandte und Bekannte») В. Бределя, «Вигнання» («Exil») Л. Фойхтвангера, «Сьомий хрест» («Das siebte Kreuz») А. Зеґерс. Суперечлива заангажованість Й. Р. Бехера у справу розбудови соціалістичної системи, яка з плином часу дедалі більше відходила від його ідеалів та утопій, змусила митця глибоко відчувати трагічний характер власного існування та епохи. Досвід політичного переслідування, пильний контроль з боку радянських ідеологічних інституцій та внутрішня напруга між мистецькими переконаннями і державними вимогами стали одним із факторів, що зумовили гірку саморефлексію письменника; ця драма особистої відповідальності виразно позначилася і на стильовому розвитку всієї екзильної прози німецьких антифашистів.

Крім Й. Р. Бехера, творця державного гімну НДР, образ нового героя – людини-борця, активного учасника історичних процесів – у своїх художніх текстах утверджували Віллі Бредель, Еріх Вайнерт, Фрідріх Вольф та Анна Зеґерс (Naas, 1975: 108). Звернення цих авторів до моделі

дієвого героя було відповіддю на моральну і політичну катастрофу доби, коли літературі приписували функцію мобілізації читача, формування готовності до солідарних дій та захисту людської гідності. Так, у романі «Сьомий хрест» успішна втеча з концтабору пояснюється тим, що головний протагоніст Георг Гайслер відчуває солідарність аполітичних людей, які вирішують допомогти, а отже, виражають готовність до гуманістичних дій під час випробувального терміну, тобто в умовах кризової ситуації. Цей мотив спільнотної підтримки формує альтернативу тотальному страху, протиставляючи нацистській логіці ізоляції та дегуманізації ідею людяності як базового етичного інстинкту. А. Зеґерс, спираючись на документальні свідчення та реальні прототиби, створює художню модель, в якій моральне рішення пересічної людини набуває історичної ваги; тим самим роман підкреслює значення «тихого опору» як реальної практики виживання та спротиву в Третью Райху.

У 1930–1940-х рр. розквіту досягнув німецький психологічний та історичний роман. При цьому автори нерідко зверталися у своїх творах не до німецької минувшини, а до знакових подій у житті інших народів. Підхід, для якого характерна просторова дистанція стосовно Німеччини, можна пояснити прагненням осмислити загальні, не винятково національні закономірності історичного процесу. Таке зміщення оптики давало змогу письменникам спроектувати досвід сучасної їм катастрофи на ширшу історичну канву, випробувати різні моделі суспільної поведінки та простежити повторюваність соціальних механізмів насильства й дегуманізації. Відхід від безпосереднього німецького матеріалу перетворився на спробу зберегти інтелектуальну свободу, уникаючи прямої пропагандистської експлуатації історії, яка була неминучою у дискурсі Третього Райху. Концентрація на історичному матеріалі зумовлена, за слушним твердженням Альфреда Дебліна, такими чинниками, як: а) ізоляція від узвичаєного середовища, а відповідно й від рідної мови та культури; б) відсутність відчуття причетності до процесів безпосередньо в Німеччині; в) прагнення локалізувати себе в історії; г) «помста в уяві». «Німецька література, – підкреслив письменник у праці «Історичний роман і ми», – ніколи не знала такого розквіту історичного роману, який емігранти підняли на небувало якісний щабель. Гордість професорської літератури минулого століття, романи Г. М. Еберса, Ф. Дана та інших, давно застаріли й припадають пилом – і сталося це зовсім не тільки з причини художньої неспроможності цих авто-

рів – серед них були відмінні майстри. Причина в тому, що ці письменники, внаслідок політичної кастрації, вчиненої над німцями тих років, не могли мобілізувати історичний матеріал, досягти тієї єдиної достеменності, яка забезпечується могутньою й злободенною тенденційністю, пристрасною агресивністю. Вони хотіли з усім погоджуватися й все прикрашати. Вони були сумирні, ми – ні» (Döblin, 1977: 314). Історичний роман став для письменників-екзилантів тим жанром, в якому була зримо оприявлена політична орієнтація інтелігенції. Через історичну ретроспекцію вони формулювали власне бачення суспільної відповідальності митця, підкреслювали необхідність активної позиції та відмову від аполітичного відсторонення. Особливий інтерес дослідників викликає те, що екзильні інтелектуали трактували історію не як музейний артефакт, а як динамічний простір суперечок, в якому можна розпізнати механізми формування диктатур, масових афектів та колективних травм. Звернення до минулих епох створювало можливість говорити про сучасне без самоцензури, порівнювати форми влади, моделі суспільної поведінки та межі людської стійкості. Відтак, митці в екзилі, зокрема Л. Фойхтвангер, А. Зегерс, А. Деблін, виробили власну форму «паралельної історії», що поєднувала документальний матеріал, політичну інтерпретацію та художню реконструкцію. Звернення до історичного роману ставало способом формулювання застереження щодо сучасних тоталітарних процесів, адже паралелі з минулим дозволяли читачеві ідентифікувати небезпечні риси політичного сьогодення. У такий спосіб історичний роман інтегрувався у ширшу антифашистську стратегію літератури вигнання.

Перконливою ілюстрацією обґрунтованості слів А. Дебліна постає роман «Смерть Вергілія» («Der Tod des Vergil», 1945) Германа Броха. Прімітно, що австрійський автор, опрацьовуючи цю тему, спершу звернувся до жанру новели. 1937 року цей твір пролунав у радіопередачі під назвою «Повернення Вергілія додому». Попри звернення до античності, уважний реципієнт може помітити паралелі між культурними потрясіння епохи Августина та трагедіями ХХ ст., пов'язаних із приходом Гітлера до влади (Wefelmeyer, 2001: 243). Власне, міфологізований образ імперського занепаду в романі функціонує як інтелектуальний еквівалент руйнації європейського гуманістичного проекту, яку еміграційні письменники спостерігали впродовж 1930-х років.

Як і проза Р. Музіля, філософсько-художні твори Г. Броха позначені модерністськими віян-

нями, крізь призму яких митець прагнув розгорнути основи морально-етичної дискусії в тогочасному літературному процесі (Lützel, 2011: 115). Рецепція Г. Броха в еміграційному середовищі зміцнила уявлення про те, що модернізм може співіснувати з політичною ангажованістю, не редуktivно підпорядковуючи естетичний вимір агітаційним потребам. Натомість тексти письменника демонструють, як інтелектуальний аналіз історичних і духовних криз здатний народжувати нові етичні форми опору тоталітарній логіці – передусім через сумнів, рефлексію й відповідальність перед культурною традицією.

Особливої уваги заслуговують ті сполучні лінії, за допомогою яких тексти, створені в різних контекстах вигнання, можуть вводиться у діалог між собою. Спільними для всієї німецької еміграційної літератури стали аспекти ролі інтелігенції в житті народу, взаємозв'язку літератури й політики. Еміграційне письменство увібрало різножанрові художні світомоделі як у прозі, драмі, ліриці, так і критичної публіцистики. Авторами керувало прагнення розповісти світу про те, що трапилося в Німеччині, про атмосферу напередодні приходу нацистів до влади, про його перші наслідки. У багатьох митців це прагнення оформилося як етичний імператив – необхідність свідчити про агресію, переслідування та руйнування інтелектуальних інституцій, які ще донедавна були підмурівком європейської освіти та суспільного життя.

Чільне місце з-поміж творів із художньо-документальною основою посів автобіографічний роман «Випробування» («Die Prüfung», 1934) Віллі Бределя. Особисті враження автора, в основу яких покладено пережите ним у концтаборі Фульсбюттель, посилюють вплив твору на умовного реципієнта. Переконливі діалоги та внутрішні монологи представників різних суспільних прошарків (підприємець, редактор соціал-демократичної газети, громадський активіст, депутат Райхстагу) дають змогу зрозуміти тривоги та труднощі, які переслідували вигнанців. Драматургія цього тексту вибудована на досвіді порушення людської гідності, що набуває значення не приватної, а колективної травми епохи. З огляду на це роман «Випробування» перегукується з ранніми документальними свідченнями про радянські та іспанські табори, оскільки його авторська оптика поєднує соціальний аналіз із точністю репортажу.

Устремління до соціальної адаптації в сполучі з дезорієнтацією в новому середовищі та спробами приведення власної системи цінностей до реалій відіграють таку ж вагому роль, як і супер-

ечності всередині еміграційної спільноти. Відрив від свого узвичаєного німецькомовного читача-співвітчизника, з одного боку, звузив рецепційний потенціал тексту, а з іншого – через численні переклади – розширив потенційну аудиторію, зображуючи випробування внутрішніх сил людини. Усе це створює враження, ніби еміграційний роман існує у двох вимірах: як документ історичної доби та як лабораторія нової європейської суб'єктності, народженої у протистоянні тоталітарним структурам. Саме тому подібні твори нині розглядаються не лише як частина історії німецькомовної літератури, а як важливий сегмент транснаціонального дискурсу вигнання. Тут слід увиразнити, що під впливом мінливих умов життя в еміграції елементи риторики в палітрі художніх засобів відійшли на другий план. Пріоритетного значення отримав саме документалізм, заснований на фактичному матеріалі. Тогочасна критика відзначила істотну якісну відмінність твору «Випробування», в якому «фактичний звіт вийшов за свої межі й виріс до величини пережитого поетом» (Dufour, 1936: 4), відходячи від перенасиченої фактологічності новелістики. В. Бредель явив вдалу спробу розширити сімейний роман до насиченої хроніки епохи з пролетарської перспективи. Його творчість набула ознак тенденції, яку в наступні роки підхопила ціла низка літераторів-емігрантів (Hermand, 2010: 258). В. Бредель активно долучився до закладення підвалин для формування особливого типу еміграційної прози, в якій досвід соціального пригнічення поєднується з новою оповідною етикою – прагненням говорити не від імені класу чи партії, а з позиції особистої вразливості, яка розкриває механізми тоталітарного насильства більш виразно, ніж декларативний політичний пафос.

У вигнанні письменники втратили можливість безпосередньо спостерігати за внутрішньою ситуацією в Німеччині. Відтак, одним із потенційних ходів реалізації мистецької стратегії стало художнє зображення обставин екзилья з відповідним посиленням автобіографічного компонента. У цілій низці романів-хронік письменники відобразили історичні умови становлення й утвердження нацистської ідеології. Майстерно виписані репортажі-свідчення містяться в автобіографічних книжках «У таборі смерті Дахау. Чотири тижні в руках коричневих бандитів» («Im Mörderlager Dachau. Vier Wochen in den Händen der braunen Banditen», 1933) Г. Баймлера та «Оранієнбург. Перша автентична розповідь утікача з концентраційного табору» («Oranienburg: Erster authentischer Bericht eines aus dem Konzentrationslager Geflüchteten», 1934) Г. Зегера, романах «Багнові

солдати» («Die Moorsoldaten», 1935) В. Ланггофа, «Застрелений при спробі втечі» («Auf der Flucht erschossen», 1935) Б. Шенштедта, «Спокуса» («Die Versuchung», 1937) Ф. К. Вайскопфа. Центральною темою тут постають свідчення очевидців про гнітючі умови перебування особистості у в'язницях та концентраційних таборах. Характерно, що ці твори виконували подвійну функцію – були літературними текстами й водночас ранніми формами правозахисної документації. У їхній структурі чітко простежується жанрове зближення художнього репортажу та політичного акту звинувачення, що збігається з європейською тенденцією 1930-х років до перетворення літератури на інструмент морального свідчення. Вони швидко поширилися різними мовами, створивши основу для післявоєнної традиції «літератури таборів» (Lagerliteratur), яку дослідники нині розглядають як один із ключових корпусів текстів ХХ століття (Langbein, 1980). Досвід репресій, описаний у цих книгах, став одним із перших структурованих наративів про державне насильство новітньої епохи, ще до появи систематизованих свідчень про Голокост та інші масові злочини. Саме тому Г. Баймлера, Г. Зегера і В. Ланггофа доцільно розглядати як засновників документальної традиції, яка надалі суттєво вплинула на формування післявоєнної німецької пам'яті.

Усі відтінки викривлених психологічних та ідеологічних установок расистської та ксенофобської політики розкрито в широкому прозовому полотні «Сім'я Оппенгаймів» («Die Geschwister Oppenheim», 1933) Л. Фойхтвангера, в драмах «Професор Мамлок» («Professor Mamlock», 1933) Ф. Вольфа, «Раси» («Die Rassen», 1934) Ф. Брукнера, «Пастор Галл» («Pastor Hall», 1939) Е. Толлера. На широкому історичному тлі проблема людиноненавистництва висвітлена в романах «Посольство з Гранади» («Botschaft aus Granada», 1937) та «Заколот святих» («Revolte der Heiligen», 1944). У першому творі їхній автор, австрійсько-чехословацький письменник Ернст Зоммер (1888–1955), проектує її крізь призму переслідування інквізицією євреїв у XV ст. в Іспанії, а в іншому дія відбувається в окупованій Польщі (Breysach, 2005: 153). Ці тексти об'єднані прагненням розкрити механізми дегуманізації, що однаково діють у різні історичні епохи: від середньовічних релігійних переслідувань до модерних форм расової політики. Е. Зоммер створив один із найпереконливіших художніх паралелізмів між інквізиторською практикою та нацистськими репресіями, удаючись до історичної аналогії як способу актуалізації досвіду сучасності.

Умовно твори, які безпосередньо акцентують увагу реципієнта на злочинних нацистів, можна поділити з огляду на спосіб зображення художнього матеріалу. Так, приміром, німецька прозаїчка Ірмгард Койн (1905–1982) в епічному творі «Після півночі» («Nach Mitternacht», 1937) чи австрійська письменниця та перекладачка Гермінія Цур Мюлен (1883–1951) в романі «Наші доньки, нацистки» («Unsere Töchter, die Nazinnen», 1938) концентруються на злочинах нацистів проти людяності. Особливо виразним у цих текстах є представлення повсякденного терору – не в абстрактному, а в побутовому, мікросоціальному вимірі, де знеособлена державна політика матеріалізується в жестах нагляду, стеження, доносів, соціального тиску. У творі «Nach Mitternacht» І. Койн із винятковою увагою до психологічних деталей фіксує атмосферу страху, що поглинає приватний простір, а Г. Цур Мюлен демонструє процес перетворення молоді на носіїв ідеологічної агресії, описуючи механізм добровільної участі у репресивних практиках.

У свою чергу, такі письменники, як В. Вредель, А. Цвайг, В. Лангоф, А. Нойман на передній план висувають героїчні вчинки відважних особистостей, які стають на прю зі злом. Їхні персонажі – не абстрактні «борці». Автори зображують протагоністів, для яких опір виникає не з ідеологічної програми, а з усвідомлення моральних меж, переступити які означає співучасть у злочині. У програмних для цього напрямку творах простежується тенденція до синтезу репортажної манери з драматизмом класичного психологічного роману, що створює ще один потужний пласт еміграційної художньої моделі.

Звернення до історичних тем давало змогу літераторам-емігрантам увиразнити кризь призму паралелей з минувшиною специфіку власної епохи на рівні суб'єктивних художніх світомоделей, що особливо властиво доробку А. Дебліна, А. Зегерс, Г. Манна, Т. Манна, Й. Рота, Л. Фойхтвангера, а також Ш. Цвайга. В еміграції Ш. Цвайг особливою мірою спричинився до розвитку поетики німецькомовної малої прози, написавши твір «Шахова новела» («Schachnovelle», 1941). Оповідь про руйнування особистості під впливом психологічного терору, що відтворена у «Schachnovelle», сприймається як своєрідний мікромоделюваний образ доби, в якій насильство стає тотальним та невидимим. Ш. Цвайг показує, як спроба зберегти інтелектуальну автономію перетворюється на останній притулок людської гідності – мотив, який перегукується з ширшим дискурсом «вигнаного інтелектуала» в німецькомовній літературі

1930–1940-х років (Pawel, 2019). Крім того, перу австрійського автора належить одна з найбільш знакових автобіографій «Світ учора: спогади європейця» («Die Welt von gestern»), що була опублікована посмертно 1942 року. Цей текст вважають ключовим документом втраченої європейської культури «передкатастрофічної» доби, в якому індивідуальний досвід вигнання переплітається з масштабною рефлексією про кінець ліберальної цивілізації. Автобіографія Ш. Цвайга стала одним із найвпливовіших свідчень про емоційну та інтелектуальну руйнацію, спричинену тоталітаризмом ХХ століття.

В екзилі подальшого розвитку отримав соціальний роман, в якому увиразнено специфіку історичного періоду від початку ХХ ст. до приходу нацистів до влади (Scholdt, 1993: 846). Вагоме слово в цьому жанрі належить Арнольду Цвайгу. З-під його пера світ побачив цикл романів, що має ознаки експресіонізму, «нової предметності», під узагальненою назвою «Велика війна білих чоловіків» («Der große Krieg der weißen Männer»), до якого увійшли твори «Випадок сержанта Гріши» («Der Streit um den Sergeanten Grischa», 1927), «Молода жінка 1914 року» («Junge Frau von 1914», 1931), «Виховання під Верденом» («Erziehung vor Verdun», 1935), «Зведення на престол» («Einsetzung eines Königs», 1937), «Затишшя» («Die Feuerpause», 1954), «Час дозрів» («Die Zeit ist reif», 1957). Цикл дає змогу простежити, як соціалістично орієнтований автор переосмислює «велику війну» не як зіткнення імперій, а як довготривалу соціальну катастрофу, що руйнує людську гідність та моральні підвалини німецького суспільства. Для А. Цвайга війна стала інструментом критики політичних структур, які спричинили приход нацизму (Berman, 1986).

Панорамна соціальна картина представлена також у тетралогії «Листопад 1918. Німецька революція» («November 1918. Eine deutsche Revolution», 1949–1950) А. Дебліна, автобіографічному творі «Прощання. Перша частина німецької трагедії 1900 – 1914» («Abschied. Einer deutschen Tragödie erster Teil 1900–1914», 1940) Й. Бехера, трилогії «Рідні та знайомі» («Verwandte und Bekannte», 1941; 1949; 1953) В. Бределя. Усі ці твори формують масштабний художній архів соціально-політичних конфліктів Ваймарської республіки, що, у свою чергу, допомагає зрозуміти витоки масових ідеологічних зрушень. Зокрема, тетралогія А. Дебліна нерідко розглядається в німецькій германістиці як один із найгрунтовніших літературних аналізів поразки демократичних сил у 1918–1919 рр. (Kiesel, 2017: 438).

Отже, німецькомовна література вигнання 1930–1940-х років постає складною, багатовимірною системою художніх відповідей на тоталітарні виклики доби. Вона поєднала соціалістично орієнтовану етику дії, документальне свідчення та модерністську рефлексивність, сформувавши простір, в якому література виконувала естетичну, виразно моральну та історіософську функцію. Дистанція вигнання, втрата безпосереднього зв'язку з національним культурним середовищем і водночас гостре відчуття історичної відповідальності зумовили появу нових жанрових форм – від історичного та соціального роману до художнього репортажу й автобіографічного свідчення. Саме в екзилі німецькі письменники змогли з особливою чіткістю осмислити механізми дегуманізації, ідеологічного насильства та масової мобілізації, створивши альтернативний культурний архів ХХ століття, зорієнтований на збереження людської гідності, пам'яті та критичного мислення.

Висновки. Німецькомовна література вигнання 1930–1940-х років сформувалася як особливий культурний і естетичний простір, в якому художня творчість набула виразної функції морального свідчення та історичної відповідальності. Умови політичного переслідування, еміграції та розриву з національним культурним середовищем зумовили глибоку трансформацію літературних форм і стратегій письма, сприяючи зближенню художнього нарративу з документальним дискурсом і водночас активному переосмисленню традиційних жанро-

вих моделей. Соціалістичний реалізм у контексті еміграційної літератури – гнучка естетична платформа, здатна інтегрувати психологічну глибину, модерністські прийоми та етичну проблематику, зберігаючи орієнтацію на активного, морально відповідального суб'єкта історії.

Вагомого значення в естетиці вигнання набув історичний роман, який у творчості А. Дебліна, Л. Фойхтвангера, А. Зегерс, Г. Броха та інших письменників перетворився на інструмент опосередкованої політичної рефлексії й «паралельної історії», що дозволяла осмислювати сучасні катастрофи крізь призму минулого, уникаючи прямої ідеологічної редукації. Поряд із цим художньо-документальні й репортажні тексти про в'язниці та концтраційні табори сформували новий рівень етичної достовірності та заклали підвалини європейської традиції літератури свідчення, істотно вплинувши на післявоєнну культуру пам'яті. Загалом різножанровість і поліфонічність екзильної прози засвідчують: німецькомовна література вигнання не була однорідною ідеологічною формацією, а радше відкритим дискурсивним полем, в якому співіснували соціальна ангажованість, модерністський сумнів і глибока моральна саморефлексія. У цьому сенсі естетика вигнання постає не лише як реакція на тоталітарну добу, а як тривала модель культурного спротиву, що зберігає актуальність у сучасних дискусіях про роль інтелігенції, відповідальність митця та значення літератури в умовах репресивних політичних режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зимомря І., Жовтані Р. Німецькомовна література вигнання: досвід тоталітаризму. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 90. Том 1. С. 249–255.
2. Berman R. A. *The Rise of the Modern German Novel: Crisis and Charisma*. Harvard: Harvard University Press, 1986. 352 p.
3. Braun M. *Kulturinsel und Machtinstrument: die Akademie der Künste, die Partei und die Staatssicherheit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007. 463 S.
4. Breysach B. *Schauplatz und Gedächtnisraum Polen: die Vernichtung der Juden in der deutschen und polnischen Literatur*. Göttingen: Wallstein-Verlag, 2005. 432 S.
5. Döblin A. *Der historische Roman und wir (1936)*. *Deutsche Literatur im Exil: 1933 – 1945; Texte und Dokumente*; [hrsg. von Michael Winkler]. Stuttgart: Reclam, 1977. S. 296–321.
6. Dufour R. *Erzählungen aus Deutschland*. *Pariser Tageszeitung*. 21.10.1936. Jg. 1. Nr. 132. S. 4.
7. Haas E. *Ideologie und Mythos: Studien zur Erzählstruktur und Sprache im Werk von Anna Seghers*. Stuttgart: Akademischer Verlag Heinz, 1975. 251 S.
8. Hermand J. *Kultur in finsternen Zeiten: Nazifaschismus, Innere Emigration, Exil*. Köln: Böhlau Verlag, 2010. 338 S.
9. Kiesel H. *Geschichte der deutschsprachigen Literatur 1918 bis 1933: Von der Weimarer Republik bis zum Ende der NS-Diktatur*. München: C. H. Beck, 2007. 1304 S.
10. Langbein H. *Menschen in Auschwitz*. Frankfurt am Main: Ullstein, 1980. 607 S.
11. Lützel P. M. *Hermann Broch und die Moderne: Roman, Menschenrecht, Biografie*. Paderborn: Fink, 2011. 237 S.
12. Pawel E. *The Nightmare of Reason: A Life of Franz Kafka*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2019. 496 p.
13. Scholdt G. *Autoren über Hitler: deutschsprachige Schriftsteller 1919 – 1945 und ihr Bild vom «Führer»*. Bonn-Berlin: Bouvier, 1993. 1012 S.
14. Wefelmeyer F. *Geschichte als Verinnerlichung. Hermann Brochs Der Tod des Vergil Fritz Wefelmeyer*. *Travellers in time and space: the German historical novel = Reisende durch Zeit und Raum*; [ed. by Osman Durrani]. Amsterdam-New York, NY: Rodopi, 2001. S. 243–262.

15. Zymomyra I. The Word Against War: The Role of Literature in Overcoming Global Divides. *International scientific-practical conference "Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World"* (March 24–25, 2025). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2025. Vol. 1. P. 318–321.

16. Zymomyra I., Zhovtani R. Exilliteratur als Raum des Widerstands und des Gedächtnisses: Künstlerische Zeugenschaft im Zeitalter des Totalitarismus. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Tom XIX: Człowiek, społeczeństwo, historia: dialog w przestrzeni humanistycznej* / [Red.: J. Grzesiak, I. Zymomyra, W. Ilnytskyj]. Konin – Uzhhorod – Przemyśl – Mikołajów: Poswit, 2025. S. 35–37.

REFERENCES

1. Zymomyra, I., Zhovtani, R. (2025). Nimetskomovna literatura vyhnannia: dosvid totalitaryzmu [German-Language Exile Literature: The Experience of Totalitarianism]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 90, vol. 1, pp. 249–255. [in Ukrainian].

2. Berman, R. A. (1986). *The Rise of the Modern German Novel: Crisis and Charisma*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 352 p.

3. Braun, M. (2007). *Kulturinsel und Machtinstrument: die Akademie der Künste, die Partei und die Staatssicherheit* [Cultural Island and Instrument of Power: The Academy of Arts, the Party, and the State Security]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 463 S. [in German].

4. Breysach, B. (2005). *Schauplatz und Gedächtnisraum Polen: die Vernichtung der Juden in der deutschen und polnischen Literatur* [Poland as a Site and Space of Memory: The Destruction of the Jews in German and Polish Literature]. Göttingen: Wallstein-Verlag. 432 S. [in German].

5. Döblin, A. (1977). *Der historische Roman und wir (1936)* [The Historical Novel and Us]. *Deutsche Literatur im Exil: 1933–1945. Texte und Dokumente* [German Literature in Exile: 1933–1945. Texts and Documents]; ed. by M. Winkler. Stuttgart: Reclam. S. 296–321. [in German].

6. Dufour, R. (1936). *Erzählungen aus Deutschland* [Stories from Germany]. *Pariser Tageszeitung*, 21 Oct. 1936, vol. 1, no. 132, p. 4. [in German].

7. Haas, E. (1975). *Ideologie und Mythos: Studien zur Erzählstruktur und Sprache im Werk von Anna Seghers* [Ideology and Myth: Studies on Narrative Structure and Language in the Works of Anna Seghers]. Stuttgart: Akademischer Verlag Heinz. 251 S. [in German].

8. Hermand, J. (2010). *Kultur in finsternen Zeiten: Nazifaschismus, Innere Emigration, Exil* [Culture in Dark Times: Nazi Fascism, Inner Emigration, Exile]. Köln: Böhlau Verlag. 338 S. [in German].

9. Kiesel, H. (2007). *Geschichte der deutschsprachigen Literatur 1918 bis 1933: Von der Weimarer Republik bis zum Ende der NS-Diktatur* [History of German-Language Literature 1918–1933: From the Weimar Republic to the End of the Nazi Dictatorship]. München: C. H. Beck. 1304 S. [in German].

10. Langbein, H. (1980). *Menschen in Auschwitz* [People in Auschwitz]. Frankfurt am Main: Ullstein. 607 S. [in German].

11. Lützel, P. M. (2011). *Hermann Broch und die Moderne: Roman, Menschenrecht, Biografie* [Hermann Broch and Modernity: The Novel, Human Rights, Biography]. Paderborn: Fink. 237 S. [in German].

12. Pawel, E. (2019). *The Nightmare of Reason: A Life of Franz Kafka*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 496 p.

13. Scholdt, G. (1993). *Autoren über Hitler: deutschsprachige Schriftsteller 1919–1945 und ihr Bild vom «Führer»* [Authors on Hitler: German-Language Writers 1919–1945 and Their Image of the “Führer”]. Bonn–Berlin: Bouvier. 1012 S. [in German].

14. Wefelmeyer, F. (2001). *Geschichte als Verinnerlichung. Hermann Brochs „Der Tod des Vergil“* [History as Internalization: Hermann Broch’s “The Death of Virgil”]. *Travellers in Time and Space: The German Historical Novel = Reisende durch Zeit und Raum*; ed. by O. Durrani. Amsterdam–New York, NY: Rodopi. Pp. 243–262. [in German].

15. Zymomyra, I. (2025). The Word Against War: The Role of Literature in Overcoming Global Divides. *Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference* (March 24–25, 2025). Riga, Latvia: Baltija Publishing. Vol. 1, pp. 318–321.

16. Zymomyra, I., Zhovtani, R. (2025). Exilliteratur als Raum des Widerstands und des Gedächtnisses: Künstlerische Zeugenschaft im Zeitalter des Totalitarismus [Exile Literature as a Space of Resistance and Memory: Artistic Testimony in the Age of Totalitarianism]. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy, tom XIX: Człowiek, społeczeństwo, historia: dialog w przestrzeni humanistycznej*; ed. by J. Grzesiak, I. Zymomyra, W. Ilnytskyj. Konin – Uzhhorod – Przemyśl – Mykoloiv: Poswit. Pp. 35–37. [in German].

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

